

Андрій НЕПОМНЯЩИЙ

З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК
ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ
В КРИМУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ
Антон Балтазарович Ашик

Серед дослідників півдня України першої половини ХІХ століття виділяється неординарна постать дослідника Криму Антона Балтазаровича Ашика (1801–1854). Відомості про походження А. Б. Ашика суперечливі. Інформація з його формулярних списків свідчить про те, що А. Б. Ашик народився в купецькій родині далматинських сербів 4 серпня 1801 р. в Рагузі (латинська назва міста — Дубровник на Адриатиці, Хорватія) [1]. 1812 р. його родина переселилася у Росію. Він закінчив Рішельєвський ліцей в Одесі, після чого працював у конторі «попечительства торгівлею з гірськими народами черкесами й абазинцями», якою керував його батько (Балтазар Ашик помер у 1820 р.), а з 1817 р. перейшов на службу до канцелярії Херсонського військового губернатора О. Ф. Ланжерона, де, «знаючи іноземні мови, займався різними перекладами, і крім того залучався до справ транспортної флотилії для перевезення провіанту в Мінгрелію». З 14 травня 1822 р. А. Б. Ашик став колезьким реєстратором, 8 червня того саме року «після призначення Новоросійським генерал-губернатором відряджений для справ про зносини з черкесами й абазинцями помічником правителя канцелярії». Таким чином, до 1824 р. А. Б. Ашик перебував в штабі співробітників опікування торгівлею з горцями Кавказу (з 1821 р. він мешкав у Керчі) [2].

31 серпня 1824 р. Антон Балтазарович був переведений у губернські секретарі, за відсутності Р. Скасси з 15 листопада 1823 р. по 1 лютого 1825 р. обіймав посаду правителя тієї ж канцелярії. 1 березня 1825 р. А. Б. Ашик був призначений чиновником для особливих доручень при попечителі торгівлі з черкесами й абазинцями, з 17 вересня 1827 р. — колезький секретар. Відомий мемуарист Пилип Пилипович Вігель, який був у 1827–1828 р. Кет; Єнікальським градоначальником, згадував, що «молодий Ашик — хлопець видний собою і вічно усміхнений. Р. Скасси привіз його з собою з Рагузи разом із сестрою і матір'ю: а остання, будучи стат-тещею, була управителькою будинку в його начальника» [3]. «З нагоди призначення попечителя торгівлі за найвищим велінням дипломатич-

ним агентом у справах кавказьких народів під час відкриття війни проти Оттоманської Порти 5 травня 1828 р. відправився з ним за Кубань і служив при ньому під час облоги фортеці Анапі та переговорів з черкеськими князями за Кубанню, й у самій фортеці Анапі знаходився при отамані Чорноморського війська при трьох експедиціях, здійснених проти бунтуючих горців». 19 квітня 1830 р. А. Б. Ашика було призначено чиновником для особливих доручень при начальникові Кавказької області й командуючому військами на Кавказькій лінії. 31 грудня 1830 р. він був переведений у титулярні радники, 4 червня 1832 р. відправлений у Керч «для перебування в підпорядкуванні Керч-Єнікальського градоначальника по зносінам із закубанцями» [4]. У Керчі Антон Балтазарович познайомився з І. О. Стемповським, котрий зацікавив допитливого серба археологією краю [5]. 1833 р. А. Б. Ашик служив чиновником при Керч-Єнікальському градоначальнику З. С. Херхеулдізе «по зносінам із закубанцями». 1834 р. А. Б. Ашик одержав російське потомственне дворянство.

Ще в той час, коли Керченським музеєм старожитностей керував Іван Павлович Бларамберг, А. Б. Ашик стає помічником одеського антикварія, а у його відсутність, як він сам писав, «завідував музеєм протягом більше чотирьох років, зовсім без будь-якого жалування, і постійними своїми працями по частині археології дуже багато сприяв пану Бларамбергу у розв'язанні багатьох наукових гіпотез, до поповнення існуючих в історії Боспора прогалін і взагалі у збагаченні музею і науки різними цікавими пам'ятками» [4]. При цьому А. Б. Ашик навіть не згадує фактичного хранителя музею тих років — Поля Августина Дюбрюкса, у будинку якого музей і розмішався в перші роки свого існування. Ця претензійність А. Б. Ашика, «який любив хизуватися своєю енергією й поверхневою вченістю», дратувала багатьох його сучасників і неодноразово підкреслювалася М. І. Ростовцевим, який вважав його набагато «менш точним і менш працездатним», ніж П. А. Дюбрюкс [6].

На посаді директора Керченського музею старожитностей А. Б. Ашик знаходився з 28 травня 1833 р. по 2 серпня 1852 р. У перший же рік його директорства музей переїхав з будинку П. А. Дюбрюкса в побудований для гауптвахти будинок, що охоронявся вартовим. Перші музейні меблі — шафа і стіл — були зроблені з «гробових дощок мозжевелю-кипарисного дерева», знайдених А. Б. Ашиком при розкопках [7].

Широко розгорнуті при А. Б. Ашику археологічні розкопки в околицях Керчі та на Тамані велися «на удачу», без описів і планів. «Золота лихоманка», що охопила А. Б. Ашика та його колегу Д. В. Карейшу, який займався археологічними дослідженнями паралельно з директором музею, поступово переросла в суперництво між ними. Д. В. Карейша скаржився в Санкт-Петербург, що місцева влада чинить йому перешкоди, вимагав розподілити території для досліджень. У зв'язку з цим цікавим є листування генерал-губернатора Новоросійського краю

М. С. Воронцова з Міністерством імператорського двору. Керівник Новоросії в листі від 22 травня 1841 р. вимагав, щоб «у випадку відшукування двох чи декількох екземплярів однієї й тієї ж речі, принаймні, один був залишений для Керченського музею. Якщо ж буде відшуканий тільки один екземпляр, то музею слід зробити з нього відбиток» [8]. Звертаючись до теми про «передбачуваний паном Карейшею поділ курганів біля Керчі, з яких один надати йому, а інші — розвідці місцевого Музею», М. С. Воронцов відповів коротко: «Не схвалюю» [9]. Однак у зв'язку з наполегливими вимогами в листі до міністра імператорського двору № 4441 від 27 березня 1843 р. М. С. Воронцов погодився з поділом сфер діяльності А. Б. Ашика й Д. В. Карейші по річці Мелек-Чесме, з урахуванням того, що обмін ділянками буде здійснюватись кожні три роки [10]. 1907 р. було опубліковано рукопис співробітника музею Юхима Юхимовича Люценка «Ашик і Карейша», який зберігався в архіві Керченського музею старожитностей. У ньому зібрані цитати з взаємних скарг двох старателів керченської археології, які вони у великій кількості відправляли в усі можливі інстанції [11].

Збереглися відгуки сучасників про археологічні розвідки керченських краєзнавців. М. Н. Мурзакевич, який майже щорічно оглядав розкопки в різних частинах Криму, ще 1836 р. відзначав, що «у Керчі археологічні жнива багаті, але опікувачів мало» [12]. У своїх спогадах він досить різко відгукнувся про А. Б. Ашика й Д. В. Карейшу: «Бажаючи одержати в подарунок хрест за знахідку, обидва запопадливі суперники навперейми намагалися розкопати якнайбільше курганів, принаймні, розпочати розкопки і ними закріпити за собою право продовжувати роботи на місці. Особисто вони ніколи не були присутні на розкопках, хіба тільки у випадку знахідки гробниць з речами. Описів і малюнків на місці не робили, хоча при Керченському музеї був штатний малювальник. Речі подвійні, потрійні, четверні по сваволі згаданих панів роздавалися будь-кому, чи збувалися за кордон <...> Безліч монет і золотих речей Ашик передав за кордон, а частина речей майстрами золотих справ розтоплюлися у плавильному мішку. Багато глиняних предметів розбивалося на місці знахідок, коли вони не відповідали видам, які цікавили шукачів скарбів. Керівником усіх курганних робіт був матрос Дмитро й кілька інших грабарів, що засвоїли практичний підхід до недоторканих курганів <...> Багато мені зусиль коштувало умовити Ашика робити, принаймні, малюнки гробниць Карейша не слухав нічого. У нього та Ашика я помітив великі запаси ваз, посудин, речей, монет, які, лежачи усі в купі, служили магазином, з якого щорічно відправляли а Ермітаж речі, із зазначенням в рапорті, що такі і такі-то речі були цього р. відшукані там-то. Бачені мною 1836 р. вази Ашик пред'являв 1838 р. і т. ін.» [13]. М. Н. Мурзакевич гнівно зазначив: «Я їм відверто сказав, що риються, немов свині» [14].

У настільки далекому від наукового стану справ не можна звинувачувати ні А. Б. Ашика, ні Д. В. Карейшу. Керченські археологи лише виконували заявки й

інструкції, отримані з Ермітажу, куди і надходили всі знахідки. До активізації розкриття курганів підштовхували археологів і дії «шасливчиків», які займалися пошуком і при цьому руйнували багато поховань. Характерною є відповідь Керч-Енікальського градоначальника Захара Семеновича Херхеулідзе на розпорядження М. С. Воронцова, у якому говорилося про особисту відповідальність місцевої поліції за збереження старожитностей: «Гробниці руйнуються людьми неосвіченими й жадібними до знахідок. Поліція вживає всіх можливих заходів для виявлення та переслідування порушників, але пошуки часто безуспішні, тому що кургани розташовані на досить великому просторі, розкрадання відбувається в нічний час <...> Я співчуваю, але не зможу рішуче придумати надійного способу до охорони їх від грабіжників» [15].

Олексій Миколайович Оленін (1763–1843), який багато в чому визначав основні параметри розвитку археології в 1826–1846 роках, мету археологічних досліджень у Новоросії бачив у тому, щоб показати «освіченій Європі, якими різноманітними багатствами буває Росія — навіть у витончених творах мистецтва давніх греків!». Безпосередньо ознайомлюючись зі звітами А. Б. Ашика, він залишався задоволеним результатами його роботи. Багаті на різні наукоподібні відступи його звіти О. М. Оленін хвалив за «обережні», «грунтовні» і «скромні» зауваження. «Ця молода людина, — відзначав О. М. Оленін, — може далеко йти по цій частині, якщо не увірує, що він всезнаючий, як то іноді думає багато хто з наших співвітчизників!» [16].

По різному відзивався про праці керченських археологів начальник Першого відділу Ермітажу Флоріан Аронович Жиль (1801–1865), який безпосередньо одержував знахідки і звіти про розкопки від А. Б. Ашика і Д. В. Карейши. Так, у листі до придворної контори Його Імператорської Величності від 22 жовтня 1840 р. він, наводячи опис речам, що надійшли, відзначав: «Вважаю обов'язком додати, що всі ці речі взагалі вкрай погано збереглися, дрібні покладені були в шухляди без будь-якої обгортки, шухляди набиті тирсою не доверху, крім того, в тирсі знайшлися камені, від яких неминуче повинні були розбитися вази й інші посудини і взагалі не видно ніякого старання ні до належного укладання речей, що посилаються, ні до повідомлення про необхідні при цих речах зведення, де саме і коли вони знайдені, у яким положенні вони знаходилися в гробниці і т. ін.» [17].

Через два роки Ф. А. Жиль уже по іншому говорив про керченських старателів археології: «Обидва ці чиновники з рівною ретельністю вже кілька років займаються розкопками стародавніх курганів в околицях м. Керчі і старання їх увінчалися блискучим успіхом, відшукані ними предмети удостоїлися Найвищої уваги. Успіх у розвідках подібного роду дуже залежить від знання здійснюваних робіт, що набувається тільки тривалим досвідом, і особи, які присвячують цій справі працю і час, по справедливості заслуговують заохочення. Пан Карейша

удостоївся вже дарування ордена Св. Станіслава III ст., а пан Ашик — Св. Володимира IV ст.» [18]. Тоді ж Ф. А. Жиль представив обох до нагородження орде- ном Св. Станіслава II ступеня.

Безперечно, що А. Б. Ашик був дійсно подвижником науки, сам пробива- ючи собі дорогу, що було, звичайно, непросто для провінційного краєзнавця- аматора. У листі до П. І. Кьоппена 5 грудня 1847 р. він писав: «Без заступників важко просуватися на археологічному поприщі: у мене не тільки їх немає, але напроти, є люди, що замість того, щоб схвалити прагнення людства до безко- рисної праці, готові на кожному кроці ставити перешкоди і стверджувати, що все погано і перекручено» [19].

Основний масив наукової спадщини Антона Балтазаровича Ашика являє собою опис археологічно-нумізматичного матеріалу, виявленого ним під час досліджень. Значна частина цих праць залишилася в рукописному виді: його на- укові звіти для Ермітажу [20], частина рукописів у фонді «Архівний матеріал Міністерства внутрішніх справ (1820–1852 рр.)» у Рукописному архіві Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук. Серед них певний інтерес має складений А. Б. Ашиком 1836 р. французькою мовою каталог його нумізма- тичної колекції, переданої у дарунок Керченському музею старожитностей [21]. До відправленого в Міністерство внутрішніх справ каталогу була додана супро- відна записка М. С. Воронцова, складена 23 січня 1836 р., у якій відзначається, що «Ашик — аматор і знавець старожитностей, з давнього часу особливо піклу- вався про придбання там медалей і нині, розібравши свою колекцію і знайшов- ши, що краща частина її з 170 медалей може прикрасити і збагатити в архео- логічному відношенні Керченський музей, пожертвував її на користь цього за- кладу. Керч-Єнікальський градоначальник, знаючи, що чиновник цей має сімейство з п'яти душ, і живе одним жалуванням, і що принесену ним у дарунок колекцію, по виданим у Парижі каталогам міг би одержати більш 2,500 франків, пропонував йому уступити її для музею. На що А. Б. Ашик відповів, що віддає її в дарунок» [22].

Вже наприкінці 1830-х рр. Антон Балтазарович працював над оглядовим нарисом історії Керчі, уривок з якого у 1837 р. був ним опублікований [23]. Ос- новним джерелом для автора стали твори античних письменників. Повз його увагу не пройшли і сюжети, пов'язані з колоритною етнографією півострова, чому були присвячені нариси в періодичній пресі [24]. Вже ці публікації принес- ли А. Б. Ашику незаперечний авторитет знавця краю. 10 вересня 1836 р. у ра- порті на ім'я Керч-Єнікальського градоначальника З. С. Херхеулідзе А. Б. Ашик доповідав про отриману пропозицію члена Паризької Академії написів красно- го письменства Д. Рауль-Рошетта стати членом-кореспондентом цієї Академії [25]. Для знайомства з західноєвропейськими науковими досягненнями А. Б. Ашик на виділені урядом кошти, наприкінці 1839 р. здійснив поїздку до

Італії. Свідченням певної поваги до його заслуг у вітчизняній науці став факт прийняття А. Б. Ашика 24 жовтня 1839 р. в дійсні члени Одеського товариства історії та старожитностей.

Помітним внеском у розвиток історико-археологічних досліджень Криму став твір історика «Керченские древности: О Пантикапейской катакомбе, украшенной фресками» [26]. У вступі автор навів свої думки щодо практичної значимості археологічних досліджень: «Немає нічого безкориснішого праць письменника, якщо вони не послужили збагаченню розумових наших пізнань. Марні вишукування і розуміння археолога, якщо вони не ведуть до задовільних результатів, якщо вони не проливають світла в той морок здогадів і сумнівів, що називається археологією взагалі» [27]. Історик зупинився на характеристичі язичницьких катакомб. Потім він представив опис римських християнських катакомб і помістив нарис розвитку живопису на основі цих пам'яток, а потім докладно виклав історію відкриття й опис Пантикапейської катакомби та її фресок і написів.

Книга була надіслана А. Б. Ашиком на рецензію в Ермітаж і одержала доброзичливий відгук Е. Г. Муральга [28]. Ф. А. Жиль рекомендував її до друку, але доклав записку «Про деякі загальні і окремі зауваження», серед яких вказувалася наявність «загальних фраз», не завжди наукові мовні звороти [29]. Кілька докладних рецензій на цю роботу А. Б. Ашика склав помічник директора музею старожитностей Ермітажу Бернад Васильович Кьоне (1817–1886), який відзначив, що автор «повідомив багато таких звісток, про які досі і не підозрювали археологи» [30]. Б. В. Кьоне справедливо зауважив, що «обмежене коло вчених, які мали нагоду вивчати на місці грецькі старожитності боспорських колоній стало причиною того, що ця галузь археології довго залишалася безплідною й тільки нещодавно звернула на себе увагу дослідників» [31]. Столичний учений зазначав, що «не можна не дивуватися чудернацьким поясненням керченських малюнків, повідомлених Ашиком» [32]. «Не схвалюючи пояснень Ашика, ми далекі від того, щоб віднімати в його твору будь-яке достоїнство. Напроти, Ашик має право на вдячність археологів, яких він знайомить з пам'ятками дуже цікаво. І тому бажано, щоб він продовжував видавати невідомі ще скарби Керченського музею, звертаючи увагу на точність малюнків, і обмежуючись простим їхнім описом», — відзначив Б. В. Кьоне.

У журнальних відгуках на цю працю А. Б. Ашика підкреслювалося, що «книга заслуговує на увагу як за своїм археологічним значенням, так і за сумлінністю праці і самого видання» [33]. Відзначалась оперативність роботи з публікації малюнків знахідок [34] і висловлювалась «вдячність працюютому одеському археологу» [35]. Член-кореспондент Російської Академії наук, історик Григорій Іванович Спаский (1783–1864) назвав роботу про Пантикапейську катакомбу «чудовим подарунком археологічній науці» [36]. Він писав А. Б. Аши-

ку 2 травня 1847 р.: «Любов Ваша до предмету і тривале вивчення його вже наперед свідчать про безсумнівне його достоїнство» [37].

Найбільш фундаментальною з усіх праць А. Б. Ашика є монографія «Воспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами», котра вийшла в трьох частинах [38]. Наприкінці 1847 р. керченський археолог писав Петрові Івановичу Кьоппену: «Думаючи, що кожний вірний слуга своєї Батьківщини зобов'язаний зробити те, що може, я взявся за твір «Воспорское царство...». Видання будуть коштувати близько 61 тисячу карбованців сріблом» [39]. Невелику замітку з описом проекту майбутньої книги Антон Балтазарович помістив у «Таврических губернских ведомостях» [40].

Перші дві частини твору містили докладний нарис історії Боспору Кіммерійського від «перших поселень на берегах Чорного моря», опису «слідів будівель древнього зодчества», до нарису політичної історії Боспорського царства зі спробою представити повну хронологію царів від Спартока I до Асандра I. Робота насичена описами древніх гробниць, курганів, із зазначенням найбільш цікавих знахідок, вміщенням малюнків надгробних пам'яток, барельєфів і написів. Третя частина праці являла собою альбом, де в п'ятьох відділеннях містилися малюнки медальйонів, ваз, глиняних статуєток, посудин, ламп, мармурів, золотих речей, дерев'яних катафалків, трун і інших предметів, знайдених автором під час археологічних досліджень у Керчі.

Безсумнівно, що для середини XIX ст. ця робота, хоча і містила «багато неточностей», але була значним кроком у вивченні історії Криму на підставі археологічних досліджень. У значній мірі підвищенню наукового рівня книги сприяла методична допомога, надана автору начальником Першого відділу Ермітажу Флоріаном Ароновичем Жилем, з яким А. Б. Ашик листувався протягом 1841–1852 рр. і погоджував усі нюанси цієї праці [41]. Твір був присвячений Одеському товариству історії і старожитностей. Він був високо оцінений Товариством. Зокрема, відзначено, що «книга ця робить честь працьовитості автора та подає в кресленнях багатий матеріал для археологічних збірок і творів» [42]. Сучасники по достоїнству оцінили найбагатший археологічний матеріал, уперше введений А. Б. Ашиком до наукового обігу, гарне оформлення книги, наявність великої кількості рисунків [43].

Зіткнувшись при виданні книги з фінансовими труднощами, А. Б. Ашик знову і знову звертався по допомогу до П. І. Кьоппена. Другого лютого 1848 р. він писав: «Благаю Вас, шановний Петре Івановичу, будьте моїм захисником, попросить мені яке-небудь відшкодування з Демидовських сум. Це залежить тільки від Академії. Думаю, що моя праця рідкісне явище у вітчизняній науці і заслуговує на заохочення. Подібні твори скрізь видаються за рахунок уряду» [44]. П. І. Кьоппен повідомляв А. Б. Ашику 8 березня 1848 р.: «Ваше прохання

відкладається від засідання до засідання. Не займаючись більше класичними старожитностями я, на жаль, не смію подати голос за Вашу працю, рецензування якої доручив моєму товаришеві по службі — пану Грефе <...> Він запевнив мене, що подасть її скільки можна вигідніше. Я впевнений, що відзив його буде складений по совісті. Але якою мірою такий відзив міг би служити до виконання Ваших бажань — про це я тепер судити не можу <...> Академія, звичайно, із задоволенням бачила б працю Вашу довершеною» [45].

Побоюючись несприятливої рецензії на свій твір з боку академіка Ф. Б. Грефе, в листі до П. І. Кьоппена від 19 квітня 1848 р. А. Б. Ашик просив його «вказати на помилки, які він може знайти в 1 і в 2 частинах моєї праці. Зауваження його я помістив би в 3 частині, якщо я встигну видати її. Благаю Вас зробити на мою користь, що можете» [46]. У листі до А. Б. Ашика від 24 жовтня 1848 р. Петро Іванович писав: «Відмовившись по Академії рішуче від усього, що не відноситься до предметів моїх <...> занять я в археологічному відношенні вже не можу й не хочу мати ніякого голосу <...> У будь-якому разі Ви, милостивий государ, можете сказати, що з Вашого боку, Ви зробили усе можливе для закінчення розпочатого видання, бажаю, щоб Ваше прагнення увінчалось успіхом» [47].

З клопотанням про допомогу в турботах про матеріальну субсидію А. Б. Ашик звертався навіть до архієпископа Херсонського й Таврійського Інокентія (у листі від 2 грудня 1849 р.) [48].

Вивчення листування А. Б. Ашика з П. І. Кьоппеном дозволило атрибутувати рецензію, написану П. І. Кьоппеном на цю працю А. Б. Ашика, опубліковану без підпису [49], у якій дається позитивний відгук на неї. У листі до А. Б. Ашика від 10 жовтня 1847 р. П. І. Кьоппен відзначав, що «хоча академічні й інші заняття по службі не дозволяють мені стежити за новими відкриттями по частині старожитностей, однак я сердечно радію, що результати сумлінних археологічних розвідок все більше доводяться до загального відома й зберігаються для нащадків» [50].

«Воспорское царство...» А. Б. Ашика викликало масу відгуків у періодиці. У рецензіях справедливо відзначалося, що Росія відстає в археологічних дослідженнях від Європи і тому «на кожную археологічну працю, виконану в Росії треба дивитися як. на науковий подвиг, що заслуговує <...> подяки й уваги» [51]. У редакційній замітці «Отечественных записок», присвяченій першій частині праці, були наведені основні факти біографії А. Б. Ашика та зроблене припущення, що коли історик «закінчить свою працю, це буде один з найкращих творів про наші кримські старожитності» [52]. У відгуку про другу частину праці «Отечественные записки» справедливо відзначили її значення як важливого кр. в дослідженні Північного Причорномор'я [53]. Після виходу третьої частини відзначалося, що «хоча малюнки далекі від відомих нам рисунків Ф. Г. Солнцева», для приватного видання це зовсім непогано [54]. У редакційній замітці

«Библиотеки для чтения» праця А. Б. Ашика була охарактеризована як «праця прекрасна й дуже чудова в літературі старожитностей узагалі. Автор зробив велику послугу науці своїми докладними описами всього знайденого на стародавньому боспорському ґрунті» [55]. Г. І. Спаський у листі до А. Б. Ашика від 17 квітня 1848 р. назвав його книгу «корисною і <...> майстерно виконаною працею», помітивши, разом з тим, що «деякі думки в першій частині не викликали мого виправдання» [46]. Рецензенти також відзначали, що в книзі «багато здогадів і припущень, не підкріплених ніякими доводами, чого ніяк не терплять науки історичні <...> Крім того, критика ніяк не може погодитися з багатьма ашиковими тлумаченнями зображень, що знаходяться на вазах...» [57].

Хоча тільки перші два томи коштували у вільному продажі 12 карбованців сріблом, А. Б. Ашик не міг окупити витрат на своє видання. Він розсилав «Воспорское царство...» багатьом видатним людям того часу з проханням допомогти поширити тираж. Так, у листі до директора Національного музею в Празі В'ячеслава Венцеславовича Ганки (1779–1861) від 19 грудня 1848 р. він писав: «Книги такого змісту, як моя, не можуть окупитися, якщо вчені й почесні громадяни не підтримають їх <...> Публіка до неї байдужа» [58]. В. В. Ганка відразу ж відгукнувся на твір позитивною рецензією у місцевій періодиці [59] та організував підписку на «Воспорское царство...» серед бібліотек Південно-Східної Європи [60]. У листі до Василя Андрійовича Жуковського (1783–1852) від 27 березня 1850 р. із проханням про сприяння в матеріальній субсидії А. Б. Ашик писав: «Я витратив на видання мого твору усе, що мав. Я мав надію, що мої праці й пожертвування принесуть мені скільки-небудь істотну вигоду; що по милості злого генія мені відмовлено було в субсидії, яку просив для мене князь Воронцов; і тому я не тільки не мав вигод, але навіть книга моя далеко ще не окупилася» [61].

Оригінальним підходом до структури роботи відрізняється останній із ґрунтовних творів Антона Балтазаровича — «Часы досуга с присовокуплением писем о керченских древностях» [62]. Перша частина цієї праці — 13 листів про загальні питання історії освіти, мистецтва, виховання, моральності. Хоча автор і вказав у передмові, що книга його призначалася для «людини істинно освіченої», швидше за все, ці нариси мали загальноосвітнє значення, були компіляцією без зазначення джерел з низкою помилкових висновків з питань історії і народознавства, що й поставили автору у провину критики [63]. У відгуках вказувалось, що у першій частині книги присутня значна кількість «ділових думок», «але думок нерозвинених, недоговорених» [64; 65].

Друга частина праці — п'ять листів про керченські старожитності, в яких докладно описані знахідки останнього року — мала, на відміну від першої частини, безсумнівний науковий інтерес. У ній вмішувались «матеріали нові, цікаві і почасти не позбавлені вченого значення» [66]. Вона була написана «зі знанням справи» [67]. Рецензенти одноставно відзначили якість поліграфічного вико-

нання, гарні малюнки [68], помітивши, що «в Ашика прості описи стародавніх пам'яток завжди набагато вдаліші, ніж їх пояснення» [69].

Оцінюючи праці А. Б. Ашика через десятиліття, історики відзначали, що «незважаючи на недоліки, було б дуже шкода, коли б вони не були видані, коли б пан Ашик побоювся пов'язаної з труднощами праці по виданню творів, збагачених малюнками <...> За швидку публікацію їх ми надзвичайно вдячні Ашику, знаючи, що навіть малюнки статуй, що знаходяться в Римі, залишаються протягом десятиліть невиданими». Однак ця попечительська діяльність не принесила матеріального статку в чисельну родину красзнавця. Його фінансові проблеми особливо загострилися після видання «Часов досуга...». 6-го березня 1853 р. у листі до П. І. Кьоппена він просив його внести «яку-небудь плату» за подаровані йому раніше А. Б. Ашиком два примірники цієї книги [70].

Ім'я А. Б. Ашика в середині XIX століття було достатньо відоме в колі фахівців-антикознавців Європи. Про це свідчить і факт його постійного листування з європейськими вченими Йосифом Арнетом [71], Федором Байзе [72], Августом Беком [73], Едуардом Герхардом [74], Олександром Гумбольдом [75], Дизаре Рауль-Рошеттом [76]. У «Записці про надвірного радника Ашика» складеній 1854 р., відзначалося, що «його праці по археологічній частині відомі в ученому світі, принесли йому багато почесних звань і нагород від іноземних царствених осіб, але всі ці почесті не дали користі його родині: становище Ашика завжди було сутужне» [77]. В останні роки його перебування в Керчі воно особливо погіршилося.

Наприкінці 40-х рр. XIX століття Антон Балтазарович продовжував керувати музеєм і розкопками. У них активно брав участь і його зять — лікар Антон Михайлович Арпа, мальтієць за походженням. З діяльністю останнього деякі дослідники схильні зв'язувати причини звільнення А. Б. Ашика з Керченського музею старожитностей. Приводом до звільнення став скандал навколо знахідок двох античних статуй у Керчі. Вони були виявлені одним місцевим жителем, який здав їх до музею. А. Б. Ашик та А. М. Арпа стали приписувати знахідки кожний собі, причому, справа докотилася до Санкт-Петербурга. Прибулий до Керчі з інспекційною метою міністр внутрішніх справ Лев Олексійович Перовський, що добре знав археологію і був інформований від свого друга М. Н. Мурзакевича про витівки «курганокопальників», «Ашика звільнив з посади директора Керченського музею» [78].

За іншою версією головною причиною зміщення з посади А. Б. Ашика й нещастя його багаточисельної родини, вслід за цією подією, стала його поїздка в Санкт-Петербург у 1851 р. з експонатами для Ермітажу. Ще збираючись в дорогу і власноручно укладаючи важкі експонати в шухляди, Антон Балтазарович, зашкодив собі хребет [79], але все-таки знайшов сили виїхати до столиці. Як він сам писав у листі до М. С. Воронцова 25 травня 1853 р., «поїздки мою в С.-Пе-

тербург 1851 р. з керченськими старожитностями, я вважаю головною причиною моїх нещастя <...> по хворобі, що сталася від підняття й укладання мармурів. Я просив звільнити мене від поїздки в С.-Петербург: на це не тільки не одержав згоди, але, напроти отримав нові наполегливі накази неодмінно прибути до столиці <...> Протягом майже цілого року, живучи окремо від дітей, він повинен був оплачувати два будинки і, отже, розорився зовсім» [80].

Останній короткий період життя А. Б. Ашик провів в Одесі. Наприкінці 1852 р. він отримав посаду бібліотекаря (директора) міської публічної бібліотеки. Свою діяльність на новому поприщі він розпочав з широкого залучення книжкових пожертвувань від приватних осіб і від установ. З проханнями про пожертвування він звертався до усіх вітчизняних і закордонних знайомих суспільних діячів. Завдяки його енергійній діяльності обсяг нових надходжень значно виріс. А. Б. Ашик клопотався про будівництво нового приміщення для бібліотеки, але цей проект не здійснився через його смерть [81]. Відразу ж після смерті А. Б. Ашика бібліотеку закрили через відсутність досвідченого фахівця, а потім нею керував все той же всюдисущий А. М. Арпа [82].

В одній з останніх записок, адресованої М. С. Воронцову з проханням про призначення посиленого пенсіону, А. Б. Ашик писав: «Я намагався служити з усією відданістю, до якої був здатний, а як служив, свідчить моя бідність; працював скільки було сил» [83]. Антон Балтазарович помер 26 травня 1854 р., про що повідомили місцеві і столичні газети [84; 85]: «26 травня помер в Одесі після короткочасної хвороби відомий в ученому світі своїми археологічними дослідженнями і тривалою працею з відкриття й вивчення старожитностей в нашому краї, надвірний радник Антон Балтазарович Ашик на 51 році свого життя. Поховання відбудеться 29 травня».

Оцінюючи досить високо діяльність А. Б. Ашика в галузі вивчення кримської історії й археології, збереження для нащадків унікальних пам'яток матеріальної культури, хотілося б звернути увагу деяких сучасних учених, які схильні досить скептично відноситися до результатів його роботи, на те, що її результати варто співвідносити з загальним рівнем розвитку історичних знань про Крим, характерного для першої половини XIX ст. стану археології як науки. У зв'язку з цим показовим є витяг з рукопису професора С.-Петербурзького університету Миколи Івановича Веселовського (1848–1918) «На захист російських археологів», у якому маститий кримознавець відзначав, що «навряд чи справедливо жадати від осіб, які робили розкопки на Півдні Росії в 60–70-х, тим більше в 40-х (Ашик) рр., щоб вони дотримувались прийомів і методів, вироблених лише останнім часом <...> Колись у нас мало хто усвідомлював важливість топографії древніх міст, це відчувалося якось смутно, турбота була переважно про видобуток древніх предметів (від того залежало існування цілої установи)» [86].

1. Інститут історії матеріальної культури Російської академії наук, рукописний архів (далі — ПМК РАН РА). — Ф. 6. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 105 зв.—106.
2. *Ашик А. Б.* Веспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами: В 3 ч. — Одесса, 1848—1849. — Ч. 1. — С. VII.
3. Записки Филипа Филиповича Вигеля. — М., 1892. — Ч. 7. — С. 157.
4. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 1. — Оп. 149 (1839 р.). — Спр. 71. — Арк. 10А—11.
5. *Мурзакевич Н. Н.* Антон Балтазарович Ашик // Записки Одесского общества истории и древностей (далі — ЗООИД). — Одесса, 1863. — Т. 5. — С. 915.
6. *Ростовцев М. И.* Скифия и Боспор. — Л., 1925. — С. 177.
7. *Марти Ю. Ю.* Сто лет Керченского музея: Истор. очерк. — Керчь, 1926. — С. 177.
8. Архів Державного Ермітажу (далі — АДЕ). — Ф. 1. — Оп. 1 (1841 р.). — Спр. 9. — Арк. 14 зв.
9. Там само. — Арк. 15 зв.
10. Там само. — Арк. 28, 66 зв.
11. *Люценко Е. Е.* Ашик и Карейша // Известия Таврической ученой архивной комиссии (далі — ИТУАК). — Симферополь, 1907. — № 40. — С. 63—73.
12. *Мурзакевич Н. Н.* Поездка в Крым в 1836 году // Журнал Министерства народного просвещения (далі — ЖМНП). — 1837. — № 3, Отд. 4. — С. 690.
13. Николай Никифорович Мурзакевич: Автобиография. — СПб, 1886. — С. 180—181.
14. Там само. — С. 186.
15. ДАОО. — Ф. 1. — Оп. 151. — Спр. 72. — Арк. 1—2 зв.
16. Див. докладніше: *Непомнящий А. А.* Библиография А. Б. Ашика в контексте изучения Крыма в XIX веке // Боспорские исследования: *Vosporos Studies*. — Симферополь, 2002. — Вып. 2. — С. 333—345.
17. АДЕ. — Ф. 1. — Оп. 1 (1838 р.). — Спр. 9. — Ч. 1. — Арк. 41.
18. Там само. — Арк. 74—74 зв.
19. Петербурзька філія архіву Російської академії наук (далі — ПФА РАН). — Ф. 30. — Оп. 3. — Спр. 6. — Арк. 14.
20. АДЕ. — Ф. 1. — Оп. 1 [1838 р.]. — Спр. 9. — Ч. 2.
21. НМК РАН РА. — Ф. 6. — Оп. 1. — Спр. 40. — Арк. 7—15.
22. Там само. — Арк. 1.
23. [*Ашик А. Б.*] Отрывок из сочинения «История города Керчи» // Одесский вестник. — 1837. — 26 мая.
24. [*Ашик А. Б.*] Описание Ревана, или торжественного принятия поступающего в цех // ТГВ. — 1838. — 3 июня. — Прибавление. — С. 1—9.
25. Російський державний історичний архів, ф. 1041, оп. 1, спр. 125, арк. 5.
26. *Ашик А. Б.* Керченские древности: О Пантикапейской катакомбе, украшенной фресками. — Одесса, 1845. — III, 44, 12 с.
27. Там само. — С. I.

28. АДЕ. — Ф. 1. — Оп. 1 [1841 р.]. — Спр. 12. — Арк. 7–9.
29. Там само. — Арк. 14–18.
30. *Кёне Б. В.* Отчет о сочинении г. Ашика, под заглавием «Керченские древности: О Пантикапейской катакомбе, украшенной фресками». Одесса, 1845 // Записки Санкт-Петербургского археолого-нумизматического общества. — 1849. — Т. 1. — С. 89–96.
31. *Кёне Б. В.* [Рецензия] // Финский вестник. — 1847. — № 7. — Отд. 5. — С. 26–31. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Керченские древности: О Пантикапейской катакомбе, украшенной фресками. — Одесса, 1845.
32. ПФА РАН. — Ф. 30. — Оп. 3. — Спр. 6. — Арк. 19–22.
33. [Рецензия] // Финский вестник. — 1847. — № 1. — Отд. 5. — С. 52. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Керченские древности: О Пантикапейской катакомбе, украшенной фресками. — Одесса, 1845.
34. [Рецензия] // Отечественные записки. — 1846. — Т. 49. — Отд. 6. — С. 19–23. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Керченские древности: О Пантикапейской катакомбе, украшенной фресками. — Одесса, 1845.
35. *В. Ш.* [Рецензия] // Иллюстрация. — 1846. — 28 сент. — С. 569–570. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Керченские древности: О Пантикапейской катакомбе, украшенной фресками. — Одесса, 1845.
36. Институт російської літератури РАН (далі — ІРЛІ). — Ф. 615. — Оп. 1. — Спр. 24. — Арк. 1.
37. Там само. — Арк. 1–2.
38. *Ашик А. Б.* Воспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами: В 3 ч. — Одесса, 1848–1849.
39. ПФА РАН, ф. 30, оп. 3, спр. 6, арк. 14 зв.
40. *Ашик А. Б.* Об издании описания палеографических и надгробных памятников, ваз и проч. Воспорского царства // Таврические губернские ведомости. — 1847. — 16 сент.
41. АДЕ, ф. 1, оп. 1 (1841г.), спр. 19.
42. Отчет Одесского общества истории и древностей с 14 ноября 1847 по 14 ноября 1848 г. // Таврические губернские ведомости. — 1849. — 17 июня.
43. *Шевелев Е.* [Рецензия] // ЗООИД. — Одесса, 1850. — Т. 2. — Отд. 2. — С. 725–738. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Воспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами: В 3 ч. — Одесса, 1848–1849.
44. ПФА РАН. — Ф. 30. — Оп. 3. — Спр. 6. — Арк. 25 зв.
45. ІРЛІ. — Ф. 615. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 3–3 зв.
46. ПФА РАН. — Ф. 30. — Оп. 3. — Спр. 6. — Арк. 31.
47. ІРЛІ. — Ф. 615. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 5.
48. Російська національна бібліотека, відділ рукописів (далі — РНБ ВР). — Ф. 313. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 352–353.
49. [*Кёппен П. И.*] *Aschik Buch uber das Bosporische Reich // Das Ausland.* — 1848. — № 130. — С. 517–519.

50. РЛІ. — Ф. 615. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 1.
51. [Рецензия] // Современник. — 1848. — № 6. — Отд. 3. — С. 111. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Воспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами: В 3 ч. — Одесса, 1848—1849.
52. [Рецензия] // Отечественные записки. — 1848. — № 4. — Отд. 6. — С. 68. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Воспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами: В 3 ч. — Одесса, 1848—1849.
53. [Рецензия] // Отечественные записки. — 1848. — № 5. — Отд. 6. — С. 23—26. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Воспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами: В 3 ч. — Одесса, 1848—1849.
54. [Рецензия] // Москвитянин. — 1849. — № 5. — Отд. 4. — С. 11—12. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Воспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами: В 3-х ч. — Одесса, 1848—1849.
55. [Рецензия] // Библиотека для чтения. — 1860. — Т. 104. — Отд. 5. — С. 43. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Воспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами: В 3 ч. — Одесса, 1848—1849.
56. Письма к А. Б. Ашику / Подг. М. И. Семевский // Известия императорского Русского археологического общества. — 1877. — Т. 8. — Вып. 5. — С. 556.
57. [Рецензия] // Библиотека для чтения. — 1860. — Т. 104. — Отд. 5. — С. 43. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Воспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами: В 3 ч. — Одесса, 1848—1849.
58. Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель / Изд. В. А. Францев. — Варшава, 1905. — С. 14—15. — (Материалы для истории славянской филологии).
59. Narodny novynu Cheski. — Praha, 1850. — № 13. — 14 янв.; РЛІ. — Ф. 615. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 1, 3—4.
60. РНБ ВР. — Ф. 286. — Оп. 2. — Спр. 175. — Арк. 1—2.
61. *Ашик А.* Часы досуга с присовокуплением писем о керченских древностях. — Одесса, 1850. — VI, 181, 11 с.
62. [Рецензия] // Современник. — 1851. — № 5. — Отд. 5. — С. 63—66. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Часы досуга с присовокуплением писем о керченских древностях. — Одесса, 1850.
63. [Рецензия] // Сын Отечества. — 1851. — № 5. — Отд. 6. — С. 8—9. — Рец. на кн.: *Ашик А.* Часы досуга с присовокуплением писем о керченских древностях. — Одесса, 1850.
64. [Рецензия] // Библиотека для чтения. — 1851. — Т. 109. — Отд. 6. — С. 1—9. — Рец. на кн.: *Ашик А.* Часы досуга с присовокуплением писем о керченских древностях. — Одесса, 1850.
65. [Рецензия] // Современник. — 1851. — № 5. — Отд. 5. — С. 65. — Рец. на кн.: *Ашик А.* Часы досуга с присовокуплением писем о керченских древностях. — Одесса, 1850.
66. [Рецензия] // Сын Отечества. — 1851. — № 5. — Отд. 6. — С. 9. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Часы досуга с присовокуплением писем о керченских древностях. — Одесса, 1850.
67. [Рецензия] // Отечественные записки. — 1851. — № 5. — Отд. 6. — С. 14—17. — Рец.

на кн.: *Ашик А. Б.* Часы досуга с присовокуплением писем о керченских древностях. — Одесса, 1850.

68. [Рецензия] // Современник. — 1851. — № 5. — Отд. 5. — С. 65. — Рец. на кн.: *Ашик А. Б.* Часы досуга с присовокуплением писем о керченских древностях. — Одесса, 1850.

69. Російський державний архів літератури та мистецтва. — Ф. 1348. — Оп. 2. — Спр. 9. — Арк. 1 зв.

70. ІРЛІ. — Ф. 615. — Оп. 1. — Спр. 2.

71. Там само. — Спр. 3.

72. Там само. — Спр. 4.

73. Там само. — Спр. 7.

74. Там само. — Спр. 10.

75. Там само. — Спр. 22. — Арк. 1–17.

76. РНБ ВР. — Ф. 874. — Оп. 1. — Спр. 9.

77. Николай Никифорович Мурзакевич: Автобиография. — СПб, 1886. — С. 226–227.

78. АДЕ. — Ф. 1. — Оп. 1 (1848 р.). — Спр. 35. — Арк. 218.

79. РНБ ВР. — Ф. 874. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 17–17 зв.

80. *Смычок Л. М.* Роль Одесской публичной библиотеки в культурной жизни города II-й половины XIX века // Літературно-мистецька Одеса II половини XIX ст.: Тези доп. та повідомлень другої регіональної наук.-творч. конф., присвяченої двохсотріччю Одеси. — Одеса, 1992. — С. 5.

81. *Попруженко М. Г.* Одесская городская публичная библиотека 1830–1910 гг: Истор. очерк. — Одесса, 1911. — С. 36.

82. [Гильтебрандт П. А.] Страдания русского археолога: По материалам редакции // Древняя и новая Россия. — 1877. — № 2. — С. 214–215.

83. [Сообщение о смерти А. Б. Ашика] // Одесский вестник. — 1854. — 29 мая.

84. [Сообщение о смерти А. Б. Ашика] // Северная пчела. — 1854. — 16 июня.

85. ПМК РАН РА. — Ф. 18. — Оп. 1. — Спр. 30. — Арк. 3.